УДК 94(47+57)“1939/1945”:[070.1:316.658.4]

DOI <https://doi.org/10.26661/zhv-2021-5-57-14>

ГАЗЕТИ ЯК АКТОРИ ФОРМУВАННЯ ІСТОРИЧНОЇ ПАМ'ЯТІ (НА ПРИКЛАДІ МІСТА ЗАПОРІЖЖЯ)*

О. О. Кухтарєв

Запорізький національний університет
shrkyo57@gmail.com
ORCID: 0000-0003-2749-3370

Ю. О. Каганов

Запорізький національний університет
znuhist@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0001-6889-7377>

Ключові слова: ЗМІ, преса, газета, застій, перебудова, гласність, незалежність, історична пам'ять, історичні міфи про війну, місто Запоріжжя.

У статті проаналізовано газети, що розповсюджувались у Запоріжжі у 1970-му, 1990-му та 2000-му роках. Мета аналізу – роль преси у формуванні історичної пам'яті про Другу світову війну. Одним із основних складників пам'яті, сформованих ще за часів застою, є історичні міфи про війну. Комуністична партія тоді не цуралася повністю контролювати ЗМІ, зокрема і газети, не допускаючи навіть найменшого натяку на можливість висловити незгоду. Установлювався поділ преси за географічною ознакою: регіональна преса, загальноукраїнська та загальносоюзна. Цей розподіл зберігся й після здобуття Україною незалежності, загальносоюзні газети замінили російські газети, що виходили друком в Україні. Як наслідок, протягом усього аналізованого періоду щодо розвитку преси у мешканців Запоріжжя був спільний інформаційний простір із росіянами. У тогочасних регіональних запорізьких газетах ми не бачимо спростування радянських історичних міфів про війну навіть за часів незалежності.

NEWSPAPER AS AN ACTOR OF HISTORICAL MEMORY CONSTRUCTION (CASE OF ZAPORIZHZHIA CITY)

O. Kukhtariev

Zaporizhzhia National University

Yu. Kahanov

Zaporizhzhia National University

Key words: Mass media, press, newspaper, Stagnation period, Perestroika, glasnost, independence, the historical memory, WWII myths, Zaporizhzhia.

The article explores the Victory Day issues of Zaporizhzhia newspapers of the years 1970, 1990 and 2000 to reveal the role of the press in the WWII historical memory construction. The research methodology comprises descriptive, illustrative, systematic, objective, and consistent methods, as well as historicism principle. Special attention was paid to the WWII myths emerging in the USSR throughout the Stagnation period (1970-ies to 1982). Closely controlled by the Communist party, the Soviet media, including the newspapers, were deprived of the tiniest possibility to express the alternative point of view on historical events. The first signs of the media getting out of the Party's control and gaining independence can be traced back to the Perestroika times; at the turn of the XXI century, the editorial policies were established by the media owner rather than by political power. However, the geographi-

* Публікацію здійснено в рамках проекту Європейського Союзу за програмою Еразмус+, напрям Жана Моне 620386-EPP-1-2020-1-UA-EPPJMO-MODULE TEMPUS ("Tailoring European Memory Politics for Peacemaking in Ukrainian Society"). Підтримка Європейської Комісії у створенні публікації не означає схвалення змісту, який відображає лише погляди авторів, і Комісія не може нести відповідальність за будь-яке використання інформації, що міститься в ній.

cal division of the press established in the Soviet period of Ukrainian history (regional, national, and state-wide) persisted after the country gained independence, with state-wide newspapers replaced by the Russian franchises published in Ukraine. As a result, throughout the whole chronological period under analysis, the population of Zaporizhzhia shared the informational space with the Russians. Even after the independence of Ukraine had been proclaimed, the regional Zaporizhzhia newspapers either failed to debunk the Soviet WWII myths or supported them directly and indirectly, thus contributing to the regional pro-Russian sentiment flourishing for decades.

За часів застою комуністичній владі потрібно було знайти ідею, яка б легітимувала її. Такою ідеєю була велика перемога над фашизмом у Другій світовій війні. Формують історичну пам'ять такі актори, як центральна влада, місцева влада, школа, заклади вищої освіти, газети, фільми, телебачення тощо. У цій статті йтиметься про газети, оскільки вони формують суспільну думку стосовно певних подій та проблем. Саме тому держави чи зацікавлені особи використовують їх для власних цілей. За радянських часів контролю газет приділялася велика увага. Результатом тривалої та системної ідеологічної політики радянської доби постали архетипи деформованої масової свідомості імперського ґатунку, скалічені образи історичної пам'яті. Та чи тільки радянський погляд на Другу світову війну формувала преса на території Запоріжжя?

Мета нашого аналізу переважно полягає в тому, щоб зрозуміти, як газети, що активно розповсюджувалися та продавалися на теренах Запоріжжя, формували історичну пам'ять про «Другу світову війну».

Для того, щоб максимально розкрити мету, нам потрібно опрацювати такі завдання: чи були газети незалежними акторами у формуванні історичної пам'яті; коли саме газети перетворилися на незалежних від політики країни акторів; які газети були популярними серед читачів Запоріжжя; порівняти інформацію передовиць напередодні 9 Травня; які міфи Другої світової війни друкувалися в газетах, їх опис; яку ідентичність запоріжців формувала преса.

У дослідженні ми будемо порівнювати газети 1970, 1990 та 2000–го років. Це зумовлено тим, що для дослідження необхідно порівняти три періоди нашої історії: «застій», «перебудова» та незалежна Україна. Саме такий вибір років пов'язаний з тим, що це ювілеї завершення «Великої Вітчизняної війни»: 25 річниця – 1970-й, 45 річниця – 1990-й, 55 річниця – 2000-й. Тому цілком логічно, що такі визначні дати газети оминати не могли. Передусім нас цікавлять святкові випуски

на 9 Травня. У дослідженні не розглядатимуться такі ювілейні дати за часів «застою» (1975 р. (30-та річниця), 1980 р. (35 річниця), також 1985 рік (40 річниця)), оскільки святкування Дня Перемоги та їх опис у газетах того періоду не надто відрізняються. За часів незалежної України ми не розглядаємо 1995 р. (50 річниця), оскільки вона за змістом не надто відрізняється від 2000 року, а газети 2005, 2010, 2015, 2020 років вже почали втрачати аудиторію, яка поступово переходила до радіо, телебачення, та інтернету.

У статті використано газети, які продавалися у Запоріжжі великими накладками, тобто мали велику читачську аудиторію. Для аналізу та порівняння обрано газети, які за територіальним принципом ми можемо поділити на 3 великі групи: 1) загальносоюзні – ті, які друкувалися у Москві та продавалися у всіх республіках Радянського Союзу («Известия», «Правда», «Труд», «Комсомольская правда», «Аргументы и факты»); 2) загальноукраїнські, які вільно продавалися у межах УРСР («Правда України», «Комсомольская правда, Украина»); 3) місцеві газети, що зазвичай описували події, які обмежуються запорізьким регіоном («Індустріальное Запорожье», «Панорама», «Запорізька правда», «Комсомолец Запоріжжя», після 1991 року – «МИГ», «Верже»).

Для правдивого та всебічного висвітлення поставлених завдань ми використовуємо такі методи, як метод історизму, описовий, ілюстративний, системності, об'єктивності та наступності.

У дослідженні ми не спростовуємо міфів радянської пропаганди, набагато краще це зробили працівники Українського інституту національної пам'яті в монографії «Війна і міф, невідома Друга світова». Наше завдання показати, на які міфи ми натрапляємо в газетах, як вони висвітлюються та який вплив могли мати на запорізьке суспільство.

Із початком епохи застою у 1968 Політбюро ЦК КПРС ухвалило постанову «О повышении роли районных газет в коммунистическом воспитании трудящихся». І в загальносоюзних виданнях, і в місцевих, до друку надходили матеріали з пре-

сових агентств ТАРС і РАТАУ, а це були матеріали, які обов'язково проходили контроль Головного управління СРСР з охорони державних таємниць (Головліт СРСР). Головліт СРСР мав свої управління в кожній республіці, області, а уповноважених – майже в кожному місті та районі. Окрім того, кожне видання було зобов'язане суворо дотримуватися інструкцій, виписаних у «Переліку відомостей, заборонених для згадування у відкритому друку», що мав численні додатки.

Поспілкувавшись з людьми, які жили тоді у м. Запоріжжі, ми встановили, що відносно популярними газетами у 1970 році були «Индустриальное Запорожье», «Запорізька правда», «Комсомолец Запоріжжя», «Известия», «Правда», «Труд», «Комсомольская правда», «Правда Украины». Тому саме газети за 1970 рік ми будемо розглядати у нашому дослідженні. Спираючись на безпосередніх свідків епохи, ми виявили, що на підприємствах комсомольські організації «добровільно-примусово» змушували передплачувати будь-яку комсомольську газету, тому в них була доволі велика читачка аудиторія.

Гортаючи газети того періоду, бачимо, що на першій чи другій сторінці надрукована «Доповідь міністра оборони Гречка», що займала близько 2-х сторінок. Ця промова, у всіх згаданих газетах, транслює одразу кілька міфів про війну. Почнемо з того, що в доповіді використовують тільки термін «Велика Вітчизняна війна» і жодного разу – «Друга світова». На початку доповіді по суті проголошується міф про те, що Радянський Союз змусили вступити до війни. «Агресія проти Радянського Союзу являла собою не що інше як, підсумок багаторічного курсу міжнародного імперіалізму... Англії та Франції було запропоновано укласти договір про взаємну допомогу... Але ініціатива країни соціалізму не отримала підтримки правлячих кіл цих країн, що сподівались направити устремління фашистської Німеччини на схід проти СРСР», про пакт «Молотова-Ріббентропа» не сказано жодного слова, до того ж, підтримується міф, що «Радянський Союз завжди був непримиренним противником німецьких нацистів». На початку доповіді маршал Гречко наголосив, що «Всесвітньо-історична перемога радянського народу продемонструвала незламну міць соціалістичного устрою, його найвищі переваги й беззаперечна перевага над капіталізмом...», у такий спосіб повторюючи міф, що соціалістичний устрій більш конкурентний, ніж капіталістичний¹. Далі міністр повідомляє: «У червні 1941 року мирна

праця радянського народу була перервана віроломним вторгненням німецько-фашистських полчищ. Почалася небачена за своїм масштабом Велика Вітчизняна війна». Як бачимо, вище вказано на міф, що війна розпочалася 22 червня 1941 року². Основну думку промови можна підсумувати одним висловом: «... марксистсько-ленінська ідеологія є головним джерелом перемоги радянського народу у Великій Вітчизняній війні. До основних факторів, визначивших нашу перемогу, потрібно віднести ідейну й політичну єдність радянського суспільства, дружбу народів СРСР, їх згуртованість навколо Комуністичної партії...»³.

Той факт, що навіть регіональні запорізькі газети повинні були друкувати доповідь міністра оборони, вказує на відсутність по-справжньому незалежної редакційної політики в будь-якій газеті. У жодному випуску, у жодному примірнику газети періоду «застою» не може бути навіть примітки, яка припускала навіть сумніви щодо офіційної політики держави. І такого висновку можна дійти, навіть не знаючи про особливості видавничої політики СРСР. Підсумувати політику пам'яті періоду застою можна фразою одного з творців міфу про Велику вітчизняну війну Олексія Єпішева: «Кому нужна ваша правда, если она мешает нам жить?».

Аналізуючи газети 1990 року, навіть на перший погляд можемо помітити ті зміни, що відбулися в країні. Газети, які ми будемо аналізувати, лишилися майже ті самі: «Индустриальное Запорожье», «Запорізька правда», «Комсомолец Запоріжжя», «Известия», «Правда», «Труд», «Комсомольская правда», «Правда Украины», за винятком московської газети «Аргументы и факты», що почала друкуватись у 1978 році. Як і в газетах 1970 року, майже у всіх на першій-другій сторінках йдеться про зустріч М.С. Горбачова з ветеранами праці та Великої Вітчизняної війни, де окремо виділена доповідь першого президента СРСР. На цій зустрічі у Кремлі виступав не тільки Горбачов, а й решта ветеранів. При детальному аналізі бачимо, що в доповіді Горбачова немає повторень жодного міфу про війну періоду застою. Під час доповіді Горбачов подякував країнам Заходу за допомогу у війні, «Слова нашої вдячності звернуті і до солдатів союзницьких армій – Великобританії, Сполучених Штатів Америки, «Франції, що бореться», Канади...»⁴. Це показує, який тектонічний перелом стався в Радянському Союзі в

² Правда. 1970. 9 мая (№ 129).

³ Индустриальное Запорожье. 1970. 2 мая (№ 86).

⁴ Запорізька Правда. 1990. 10 травня (№ 90).

¹ Индустриальное Запорожье. 1970. 2 мая (№ 86).

стосунках із «Заходом». Уявити щось подібне ще в 1985 році просто неможливо. Основна причина такого потепління у стосунках пов'язана зі зміною зовнішньої політики в СРСР. Зміна в стосунках із Заходом збіглася зі зміною керівника у державі. Коли М.С. Горбачов отримав владу, він зіткнувся із серйозними проблемами, що накопилися за час існування Радянського Союзу. Епоха «дорогої нафти» скінчилася, і держава відчула дефіцит валюти. Якщо на початку свого правління Михайло Сергійович намагався досягти потепління міжнародних відносин із країнами «Заходу», без принципових змін зовнішньополітичного курсу, то вже за кілька років ми побачимо появу «нового політичного мислення». Його суть полягала в переході від класової боротьби до утвердження в зовнішній політиці загальнолюдських цінностей. Станом на 1990 рік вже відбулися події, що показали, як змінилася зовнішня політика СРСР. У 1987 р. Горбачов підписав із США документ про знищення ракет середньої дальності, у 1989 році вивів війська з Афганістану, того ж року відмовився від придушення «оксамитових революцій» у Східній Європі. Ось чому образ «Заходу» як ворога СРСР був у 1990 році не актуальний, що відповідно й трансливалось у тогочасних газетах.

Зміни у внутрішній політиці СРСР також вражають. У лютому 1986 року на XXVII з'їзді КПРС уперше заговорили про гласність. Уперше за багато років приймався плюралізм думок у друкованих виданнях, почали розглядати темні сторінки історії Радянського Союзу, про які раніше мовчали. Провідником політики гласності та демократизації став сам Михайло Сергійович.

Горбачов у своїй доповіді не проголосив жодного міфу радянської пропаганди щодо Другої світової війни, як зазначалося, та, на жаль, у ній деякі міфи все ж проговорюються іншими доповідачами. Одним із таких доповідачів був міністр оборони Язов. Він у своїй промові сказав: «Багато хто почав вишукувати причини, чому ми перемогли, замість того щоб визначити справжні причини. Це – відданість політиці Комуністичної партії, ... – це наш міцний суспільний і державний лад»⁵. Цим висловом він проголошує міф про те, що соціалістичний устрій має переваги над капіталізмом, а також міф про те, що «головним творцем перемоги була Комуністична партія Радянського Союзу». У серпні 1991 року Дмитро Язов буде одним з учасників «серпневого путчу», тому чути від нього міфи радянської пропаганди не видається дивним. Та Язов не єдиний, хто був

проти політики, яку проводив Горбачов. Співачка та народна артистка СРСР Людмила Зікіна завершила свою доповідь зверненням до Президента СРСР «...час уже закручувати гайки»⁶. Аналізуючи промови усіх доповідачів у Кремлі, ми бачимо, що Горбачов був найбільш демократичним у своїх висловлюваннях. Основна причина цього полягає в тому, що майже всі доповідачі були членами компартії, або тими, хто їй зобов'язаний кар'єрою. Отже, сподіватись, що КПРС стане провідником реформ у державі, які позбавлять її повної влади, не є правильним.

Окремо слід звернути увагу на газету «Комсомолец Запоріжжя». Цей щотижневик виходив друком 5-го травня та 12 травня, тому доповідь Горбачова там не була надрукована⁷.

Справжнім винятком став інформаційний бюлетень «Аргументы и факты». Станом на 1990 рік він мав найбільший тираж серед періодичних видань у СРСР, ця газета навіть увійшла до книги рекордів Гіннеса з результатом 33 441 100 примірників. Але винятком вона стала не тільки завдяки рекорду. Це видання у номері за 5-11 травня 1990 року не надрукувало доповідь Горбачова, натомість на першій шпальті була стаття «Це свято зі сльозами на очах», де Йосипа Сталіна не вважають відповідальним за перемогу у війні. Перегорнувши кілька сторінок, бачимо статтю «Хто підняв Прапор Перемоги?», де спростовують міф радянської пропаганди, що «Прапор підняли Кантарія та Єгоров»⁸.

Аналізуючи газети 1990 року, ми дійшли висновку, що політика гласності справді змінила друковані ЗМІ. Особливо вона вплинула на загальносоюзні газети, що видавались у Москві. Відвертою демократичністю та критичністю до влади вирізнялись «Аргументы и факты». Проте критичні випадки в бік влади могли собі дозволити й «Известия» та «Комсомольская правда». Загальнореспубліканські ЗМІ, такі, як «Правда України» та регіональні запорізькі газети «Индустриальное Запорожье» та «Запорізька правда», залишались доволі консервативними, й за тематикою статей не надто відрізнялись від самих себе періоду «застою». Україна в першій половині 1990 року (якщо не брати до уваги Захід України), була загалом заповідником консерватизму, на противагу тогочасній Москві. А отже, пересічний мешканець Запоріжжя хоч і не стикався так часто з радянськими міфами про Другу світову війну

⁶ Известия. 1990. 9 мая (№ 129).

⁷ Комсомолец Запоріжжя. 1990. 12 травня (№ 19).

⁸ Аргументы и факты. 1990. 5–11 мая (№ 18)

⁵ Известия. 1990. 9 мая (№ 129).

в друкованих виданнях, проте про спростування цих міфів він міг дізнатися переважно тільки з видань московських ЗМІ.

У 2000 році, коли святкувалася 55-та річниця Перемоги, відбулися кардинальні зміни, що вплинули на друковані ЗМІ. Найбільша зміна – розпад СРСР, Україна та Росія стали незалежними державами, вони не мали єдиного центру, і російські газети припинили свій продаж в Україні, чи не так? Насправді не зовсім, такі московські газети, як «Комсомольская правда», «Аргументы и факты», «Известия», відкрили невеличкий офіс в Україні, основним завданням якого було не написання статей, а вирішування питань щодо друку та продажу примірників на території України. Основні новини та матеріали в газеті були російські, до того ж матеріал, який стосувався безпосередньо України, – прогноз погоди, ТБ програма та реклама. Газета «Известия Украина», наприклад, на першій шпальті внизу друкувала курс валют стосовно російського рубля, ніби це головна валюта в Україні⁹. Отже, навіть після розпаду СРСР на території України російський порядок денний та російська точка зору на певні події розповсюджувалися під виглядом ніби українських газет. Наприклад, «Комсомольская правда в Украине», «Известия Украина» і «Аргументы и факты Украина». Інша визначна зміна – це перехід газет до приватної власності. Як наслідок, редакційна політика багатьох газет орієнтувалася на інтереси власника. У 2000 році це особливо помітно на виборах запорізького міського голови. Газета «МИГ» (колишній комсомолец Запоріжжя) підтримувала Головка, «Индустриальное Запорожье» – Поляка, а «Верже» – Селіна. Іншим наслідком переходу газет у приватну власність стало те, що вони повинні були приносити прибуток, а, отже, їхні накладі зменшилися і з'явилася комерційна реклама, якої доти майже не було. Наступна кардинальна зміна в друкованих ЗМІ – це поява розважальних газет, майже без будь-якої політичної складової, так звана «жовта преса», кросворди та ін. Вони мали доволі високі тиражі, та деякі з них – велику кількість реклами, оскільки це були переважно комерційні проєкти. Уявити, що газета створена тільки для продажу й має лише розважальну мету, такого СРСР дозволити собі не міг, тому розважальні газети не розглядатимуться в дослідженні, оскільки їх вплив на формування історичної пам'яті мінімальний та в кращому разі – опосередкований.

Географічний розподіл газет, що продавали-

ся на території Запоріжжя, досить розширився у 2000 році порівняно з 1970 та 1990 роками. Вибагливий запорізький читач зміг познайомитися з газетами різних регіонів країни, а також з іноземною пресою. Щоправда у відкритому продажу знайти The Times або навіть Gazeta Wyborcza було неможливо. Переважна більшість преси в запорізьких кіосках так і залишалася або запорізькими газетами, або київськими, або дочірніми відділеннями московських газет. На жаль, зміни газет за цей проміжок часу так і не відбулося. І переважна більшість із них друкувалася російською мовою.

На першій шпальті газети «Комсомольская правда в Украине», за 5-12 травня 2000 року, зверху бачимо привітання ветеранів з Днем Перемоги, також повідомлення про експедицію щодо пошуків сина Микити Хрущова, який помер під час війни¹⁰. Більше нічого в номері не сказано про війну. Ми доходимо висновку, що газета потроху стає аполітичною, й питання політики пам'яті її більше не хвилюють так, як раніше.

Газета «Аргументы и факты в Украине» у своєму 18 номері за травень 2000 року теж привітала ветеранів зі святом на першій сторінці. У цій газеті дещо змінилася редакційна політика стосовно 9 Травня: якщо в 1990 році у виданні розповідали про важке перебування солдатів на фронті, могли розбити міфи щодо війни, то в 2000 році йдеться про важке життя ветеранів у сучасній Росії (нагадаємо, що газета називається «Аргументы и факты в Украине»). Також порівняно з 1990 роком нагадувань про війну дуже мало. Транслювань радянських міфів щодо війни також не було помічено. Газета більше займалася тим, що транслювала політичне життя Росії на українські терени¹¹.

Газета «Известия Украина» мала меншу кількість примірників, особливо на території України порівняно зі згаданими вище газетами. Її структура та інформаційний посил щодо війни не надто відрізнявся від попередників: там так само транслюють політичне життя Росії на українських теренах, не розкривають тематики міфів про війну, розповідають про важке життя ветеранів війни, звичайно, російських¹².

У 2000 році жодна з де-факто російських газет не поставила на першу шпальту доповідь чи промову керівника держави. Це пояснюється тим, що за правління президента Єльцина Росія зробила

¹⁰ Комсомольская правда в Украине. 2000. 5–12 мая (№ 81–82).

¹¹ Аргументы и факты в Украине. 2000. Май (№ 18).

¹² Известия Украина. 2000. 6 мая (№ 83).

⁹ Известия Украина. 2000. 6 мая (№ 83).

багато кроків назустріч демократії, особливо це помітно в ЗМІ. Саме вони свого часу зовсім не соромилися критикувати владу в державі та транслювати ту інформацію, яка не вигідна керівникам держави. Незважаючи на те, що в березні 2000 року Путін переміг на виборах президента, станом на початок травня цього ж року його політика щодо друкованих ЗМІ ще була ідентичною політиці Єльцина. Отже, як підсумок, можна зазначити, що російські газети в 90-ті роки стали справді незалежними від керівництва держави акторами, які могли проводити свою політику та висловлювати власну думку автора статті чи думку власника видання.

Загальноукраїнські газети також були представлені на запорізькому ринку. На відміну від де-факто російських газет, на їхні сторінки потрапляла інформація стосовно українських подій, в основному українського політикуму. На жаль, на цьому їх відмінність від де-факто російських газет скінчується. Вони так само під час святкування 9 Травня не надто багато розповідали про події та історії, що пов'язані з війною, і ми не знайшли жодної в цих газетах, яка би розвінчувала радянську пропаганду. Також своєю популярністю вони поступались де-факто російським газетам та мали меншу кількість примірників. Саме тому аналізувати їх у цьому дослідженні немає сенсу.

Розглянемо більш детально запорізькі газети 2000 року, що друкувалися під час святкування 9 Травня. Газета «МИГ» у своєму номері за 11 травня 2000 року наводить статистику щодо кількості читачів найбільш популярних газет у Запоріжжі. Вони викупили базу даних «National Readership Survey» компанії «Consalting Ukraine Group». У тому самому номері вони навели такі дані охоплення читачів, опитування відбулося у квітні-травні 1999 року¹³.

Видавництво	Аудиторія одного номера		Аудиторія за півроку	
	%	тис. осіб	%	тис. осіб
«МИГ»	25,2	164,86	58,5	382,43
«Теленеделя»	18,6	121,79	42,7	279,26
«Верже»	18,4	120,08	46,5	304,05
«Привоз»	14,3	93,36	43,7	285,78

Перед аналізом даних слід зазначити, що такі цифри надає тільки газета «МИГ». Підтвердження в інших джерелах відсутнє, стаття з описом щодо бази даних та компанії-замовника, пере-

дусім повинна була зацікавити рекламодавців як ЗМІ з великим охопленням читачів. Проте цікавим є той факт, що жодна запорізька газета на своїх сторінках не спростувала цієї інформації та жодних скандалів з цього приводу не було. Газети у 1999-2000-х роках мали приблизно таке охоплення читачів у місті й поготів.

Як бачимо, чотири газети з найбільшим охопленням читачів у м. Запоріжжі – це «МИГ», «Теленеделя», «Верже», та «Привоз». «Теленеделя» – це газета, що має розважальну спрямованість, насамперед, ознайомлення читачів з особистим життям українських та російських зірок, та є повністю аполітичною. Тож не є дивним те, що в номері за 4-14 травня 2000 року святкуванню Дня Перемоги не присвячено жодної статті. Ось чому розглядати її вплив на історичну пам'ять ми вважаємо не доцільним. Газета «Привоз» позиціонувала себе як газета безкоштовних оголошень, і так само була аполітичною, тому сформувати історичну пам'ять вона не могла.

Газета «Миг» – це щотижнева газета, у номері за 4-10 травня на передовиці міститься привітання ветеранів із 55-річчям Перемоги. На 13 сторінці цього випуску в рубриці «нам пишуть» (це листи від читачів) є стаття «Как возродит былую славу армии?». У цій статті голова правління ветеранів заводу «Іскра», неприховано підтримує радянську армію, а також висловлює доцільність святкування 23 лютого¹⁴. У наступному номері газети за 11-17 травня 2000 року на першій шпальті описується, як відсвяткували 9 Травня у м. Запоріжжі. І в цій статті ми бачимо ставлення ветеранів до 9 Травня. Під час параду ветерани несли великий портрет Сталіна та герб Радянського Союзу. Парад завершився мітингом, де «після офіційної частини, позаштатні, так би мовити, оратори ще довго дискутували...: співчували щодо розпаду Союзу (та обіцяли рано чи пізно відродити СРСР)... Проходив на площі й збір підписів під зверненням-протестом щодо намірів ліквідувати мавзолей Леніна на Красній площі»¹⁵. Зауважимо кілька моментів. По-перше, з подачі матеріалу стає зрозумілим, що ця газета раніше мала назву «Комсомолец Запоріжжя». У статті автор концентрує увагу на прагненні ветеранів відродити Радянський Союз. Але відходячи від редакційної політики газети «Миг» до особистого ставлення ветеранів, ми бачимо таке: 1) Сталін для них – це людина, що виграла війну. Його великий портрет ветерани несли на чолі колони. 2) Радянський

¹³ МИГ. 2000. 4–10 мая (№ 18).

¹⁴ МИГ. 2000. 4–10 мая (№ 18).

¹⁵ МИГ. 2000. 11–17 мая (№ 19).

Союз – це батьківщина для переважної більшості мітингарів. На чолі колони поряд з портретом Сталіна несли герб СРСР. У своїх промовах на площі Леніна (Запорізькій) закликали до відтворення Союзу, і натовп ці промови вітав схвальними вигуками. 3) Навіть у 2000 році ветерани цікавляться долею Леніна у Москві. Це вказує на перебування їх у єдиному інформаційному просторі з Росією. Газета «Миг» навіть на 9-й рік незалежності опосередковано проводила політику щодо підтримання радянських міфів.

Газета «Верже» за 4 травня 2000 року на першій сторінці привітала ветеранів з 55-й річницею Великої Перемоги, а також від імені міської ради запросила на святкування цієї події у центр міста¹⁶. Термін Друга світова війна жодного разу не був згаданий на сторінках цієї газети впродовж травневих випусків. У номері за 11 травня на першій сторінці невелика стаття розповідала про парад на Красній площі в Москві. На цій самій сторінці інша стаття розповідала про відкриття президентами Путіним, Лукашенком та Кучмою в селі Прохоровка монумента на Курській дузі, де ще говорилося, що «народи 3-х країн просто не можуть ... обходитися друг без друга, без взаємної підтримки»¹⁷. Після ознайомлення з цими статтями виникає слушне запитання, чому газета, яка позиціонує себе як регіональна, а основний її читач – це мешканець Запоріжжя, розповідає про проведення параду в Москві, та не розповідає, як минув парад у Запоріжжі? Отже, і ця газета не розвінчувала історичних міфів про війну і перебувала на відверто промосковських позиціях.

Газети «Индустриальное Запорожье» та «Панорама» потрібно розглядати разом. Оскільки газета «Панорама» – це похідна від «Индустриальное Запорожье», і в обох спільний власник. Ці газети привітали ветеранів з 55-ю річницею Перемоги та приділили значну частину своїх номерів матеріалам, що прямо чи опосередковано стосуються війни. Окрім того, що вони послуговувалися терміном Велика Вітчизняна війна, а не Друга світова, у травневих номерах ці газети не повторювали радянських міфів, але так само і не спростовували їх.

Єдина україномовна запорізька газета, що продавалась у місті та мала відносну популярність, – «Запорізька правда». У 2000 році вона позиціонувала себе як «газета обласної ради та обласної державної адміністрації», тому в передовиці за 5-те травня є привітання від Голови

обласної ради та Голови облдержадміністрації¹⁸. Газета, як і решта розглянутих, не займається тим, що розвінчує міфи про війну. Її змістове навантаження не надто відрізняється від інших друкованих ЗМІ.

Газети 2000 року, що продавались на вулицях міста Запоріжжя, ми можемо визнати окремими акторами, які проводили особисту політику стосовно історичної пам'яті. Якщо самостійна редакційна політика в газет започатковувалася в 1990 році, то у 2000 році кожна газета писала про те, що вважала за потрібне. У жодній газеті 2000 року, яку активно читали в Запоріжжі, не було статей, які б розвінчували міфи СРСР щодо війни. Деякі радянські міфи навіть продовжували повторювати, хоча на той момент минуло майже 9 років з моменту розпаду Союзу. Наприклад, майже жодного разу в травневих номерах не вживали терміна Друга світова війна, тільки Велика Вітчизняна. Жодна запорізька газета не ставила собі за мету відновити історичну справедливість та розвінчати радянські міфи. Запорізькі друковані ЗМІ у 2000 році навіть активніше транслювали радянські міфи про війну, ніж російські в Україні.

Газети 2000 року відрізнялися від попередніх тим, що почали писати про важке життя ветеранів у сучасній Україні чи Росії. А що справді бентежило, так це те, що в пресі так і не сформувався чисто український інформаційний простір. Переважна більшість газет, що продавались у Запоріжжі, друкувалися російською мовою, російські газети просто додали до своєї назви приставку «Україна» та транслювали російський інформаційний простір на територію нашої держави. Для деяких запорізьких газет інформаційний простір з Росією також був спільним. Гарний приклад цього – матеріали в газеті «Миг».

Підбиваючи підсумки, ми можемо з'ясувати, як змінилося ставлення газет до війни, та особливості їхньої редакційної політики.

Перша шпальта газет дуже помітно еволюціонувала: за часів застою, під час святкувань таких визначних подій, як 25 річниця Перемоги, на ній завжди було зарезервовано місце для промови чи доповіді Першого секретаря чи міністра оборони. Це стосувалося газет усіх рівнів – і загальносоюзних, і регіональних. У часи перебудови, коли проголосили гласність, переважна більшість газет ще не звикла працювати за новими правилами, тому на першій сторінці продовжували резервувати місце для доповіді. Одним із небагатьох тогочасних винятків була газета (інформаційний

¹⁶ Верже. 2000. 4 мая (№18).

¹⁷ Верже. 2000. 11 мая (№ 19).

¹⁸ Запорізька Правда. 2000. 5 травня (№ 57).

бюлетень) «Аргументы и факты», у якій резервувалося місце для промов верхівки Політбюро, а на наступних сторінках розбивали міфи про Другу світову. Проаналізувавши пресу 1990 року, ми дійшли висновку, що тодішні московські газети були більш ліберальні та прогресивні порівняно з газетами на території Української РСР. У 2000-му році не було жодної загальнодержавної цензури стосовно преси, і всі газети залежно від свого бажання формували передовицю.

У розгляданий період суттєво змінився зміст та тон газет щодо подій війни. Період застою характерний тим, що до влади прийшли неосталіністи та ветерани Другої світової. Їхня політика полягала в підтримці більшості сталінських міфів Другої світової війни. Метою преси в ті часи було формування свідомості радянської людини, яка не має сумнівів щодо «переваги соціалістичного устрою над капіталістичним», «керівної та єдиноправильної ролі партії в перемозі», «провини західних країн у розпалі Другої світової» та інших міфів про Другу світову війну. Жодного шансу відійти від цих засад не можна уявити в Радянському Союзі. За часів Брежнєва 9 Травня стає одним із найбільших свят, оскільки можна було спертись на нього як на велику перемогу, що гуртує «багатонаціональний радянський народ». Кожна газета на початку травня більшу частину свого матеріалу присвячувала подіям, що прямо або опосередковано були пов'язані з війною. Доволі часто автори писали загалом аполітично, розповідаючи, яких труднощів зазнали ветерани протягом війни, але в цих розповідях майже завжди, щонайменше, натякається на те, що зараз життя набагато краще, адже «ми народ-переможець». Проте були і відверто пропагандистські статті, наприклад, історія, як ветеран лишився живим через те, що перев'язав поранення піонерською краваткою¹⁹.

Аналізуючи доповідь міністра оборони у 1970 році, ми помітили, що він повторив велику кількість міфів про війну, таких, як «СРСР завжди був непримиренним супротивником нацистів», «про те, що СРСР послідовно боровся за мир, а Пакт Молотова-Ріббентропа вимушений крок», «Що війна для СРСР почалася 22 червня 1941 р.», «між 1939 та 1941 роками СРСР та Третій Рейх не співпрацювали», «нацистська Німеччина напала на СРСР «віроломно, без оголошення війни»», «Комуністична партія – керівна сила, творець Великої перемоги», «про маршалів Перемоги», «ніхто не забутий, ніщо не забуде». Навіть дивно, як таку

велику кількість міфів він зміг проголосити лише на двох газетних сторінках. Кожне друковане видання цього періоду висвітлювало війну тільки з єдиноправильної точки зору, що збігалася з офіційною політикою, а, отже, газети часів застою не були незалежними акторами, а лише інструментом держави у формуванні ідентичності радянської людини. Переважна більшість газет періоду перебудови мали схожу передовицю з газетами застою. Як говорилося, деякі московські газети поступово відходили від прийнятих ще за часів застою структури номера, політики транслявання радянської пропаганди. Загальноукраїнські та регіональні запорізькі газети, що продавались у місті, на тлі московських мали вигляд заповідника консерватизму. Газети 1990-го року поволі ставали незалежними акторами у формуванні історичної пам'яті. Порівнюючи газети 2000 року з радянськими, ми бачимо відсутність державного впливу на їхню редакційну політику. Газети друкували те, що вважав за потрібне автор статті чи власник газети.

Набагато важливішими за зовнішній вигляд газети є те, які цінності доносить друковане видання до своєї читацької аудиторії. За часів Брежнєва газети формували цінності, використовуючи також потрібну державі історичну пам'ять. Але «правильну» для радянської держави, історичну пам'ять, потрібно ще сформувати. Саме для цього активно використовували історичні міфи. До початку 90-х років XX століття вплив телебачення на формування історичної пам'яті мешканців Запоріжжя був меншим, ніж вплив друкованої преси, це також стосується і радіо, тому на теренах м. Запоріжжя саме друковані видання мали більший вплив на формування історичної пам'яті, ніж радіо та телебачення²⁰. Саме за часів Брежнєва сформувався великий міф про війну. У такому «пролетарському» та русифікованому за радянських часів місті, як Запоріжжя, ці міфи дуже сильно укорінилися серед місцевого населення. У 90-му році Українська РСР разом із Узбекистаном та Азербайджаном була однією з найбільш консервативних частин СРСР. Запорізький регіон був набагато консервативнішим за Захід України та столицю, і це відбивалося в матеріалах друкованих ЗМІ. Коли на той момент столичні московські ЗМІ спочатку обережно, а потім активніше, критичували комуністичну владу та спростовували ко-

¹⁹ Индустриальное Запорожье. 1970. 2 мая (№ 86).

²⁰ Панченко С. А. Особливості висвітлення суспільно-політичних зрушень доби «перебудови» у пресі Запоріжжя: порівняльний аспект. Українська періодика: історія і сучасність : зб. наук. пр. Львів, 2013. С. 287.

муністичні міфи, у запорізьких газетах, можливо, окрім «Комсомольця Запоріжжя», цього помічено не було. Як не прикро визнавати, але на початку 90-х років московське суспільство було менше комуністично-заангажованим ніж запорізьке. Гарним прикладом цього є ситуація з пам'ятником Феліксу Дзержинському – у Москві його демонтували ще в 1991 році, тоді як у Запоріжжі він простояв до 2016 року.

На жаль, навіть здобуття незалежності не змінило цінностей та ставлення до міфів про Другу світову в редакційній політиці запорізьких газет. Таке ставлення знаходимо навіть у газетах 2000-го року. Саме тоді, коли західноукраїнські газети активно реабілітовували УПА, а також розбивали брехню інших міфів, запорізькі видання були продовженням навіть не російських газет, а саме радянських²¹.

Проаналізувавши запорізькі газети 90-х років, ми можемо не дивуватися тому, що на парламентських виборах 1998 та 2002 років КПУ у Запорізькій області отримала 32.01% та 33.40% відповідно, здобувши перше місце з трикратною перевагою над найближчими опонентами. На президентських виборах 2004 року Запорізький регіон підтримав проросійського кандидата Януковича та його партію – Партію регіонів. Постає питання, а чому Запоріжжя, у якому згідно з переписом 2001 року кількість росіян складала тільки 25.4%, а українців – 70.3%, виявилось відверто проросійським у другій половині 2000-х років? Відповідь на це запитання ми також знаходимо на сторінках газет, що поширювалися в Запоріжжі. Як зазначено, великою популярністю у місті

користувались російські газети, що друкувалися на території України. Вони, по суті, доносили до запоріжців інформацію стосовно російських політичних та соціальних проблем, знайомили з російськими політиками та утверджували російську точку зору на світові події. Мешканці Запоріжжя їх купували, оскільки звикли до цих назв ще з радянських часів. Своєю чергою регіональні запорізькі газети на своїх шпальтах так само могли розповідати про події в Російській Федерації. Отже, ми можемо стверджувати, що в друкованій пресі, яка активно розповсюджувалася на теренах Запоріжжя, був єдиний інформаційний простір з Російською Федерацією. Наявність єдиного інформаційного простору з РФ пояснює, чому запоріжці у 1990-х та 2000-х роках святкували Новий рік за московським часом, дивились парад 9 Травня на Красній площі, сприймали загально-російське ставлення до російської влади, і головне, навіть не росіяни за походженням називали себе «руськими». Ми можемо стверджувати, що газети формували ідентичність «радянської людини», а вже за часів незалежності, через те, що переносили мешканців Запоріжжя до російського інформаційного простору й російську ідентичність відповідно. З огляду на це активність проросійських сил у Запоріжжі 2014 року була зовсім не дивною. Цей інформаційний простір, спільний з Росією, не переривався протягом десятиліть, навіть після здобуття незалежності. За часів перебування Путіна при владі російська політика в ЗМІ стосовно Другої світової змінилась та знову повернулася до міфів радянської влади, тому боротьба та викорінення міфів про війну є одним із найважливіших чинників безпеки сучасної України.

²¹ Гресків О. Роль західноукраїнської регіональної преси 1990-х років у процесі відновлення національної історичної пам'яті. Образ. 2017. Вип. 4. С. 92.

Джерела та література

- Arhumenty y fakty v Ukrainy. № 18 (249), Mai 2000.
- Arhumenty y fakty. - № 18 (499), 5-11 maia 1990.
- Bakhanov K. O. Shkilnyi kurs istorii URSR u 50-80-kh rokakh XX stolittia. Istoriia ta pravoznavstvo. 2015. № 16. S. 2–5.
- Berezivska L. D. Periodyzatsiia reformuvannia shkilnoi osvity v Ukraini za Radianskoï doby (1919–1991). Istoryko-pedahohichnyi almanakh : zb. nauk. pr. Umanskoho derzh. ped. un-tu im. P. Tychyny. 2011. № 1. S. 44–48.
- Bronfenbrenner U. Dva myra detstva: Dety v SShA i SSSR. Moskva: Prohress, 1976.
- Demchenko T. Viina i mif. Nevidoma Druha svitova / za zah. red. O. Zinchenka, V. V'iatrovycha, M. Maiorova. – Kharkiv, 2016. Siverianskyi litopys. – 2016.

Dvurechenska O. S. Mistse istorychnoi pam'iaty u rozvytku Ukrainy yak sub'iekta suchasnykh mizhnarodnykh vidnosyn. Hrani. 2014. № 1. S. 59–63.

Hevurkova E. A., Koloskov A. H. Zadanyia k teme: «Vtoraia myrovaia voina. Velykaia Otechestvennaia voina Sovetskoho Soiuzu (1939–1945 hh.)». Prepodavanye ystoryy v shkole. 1990. № 3. S. 88–99.

Hreskiv, O. Rol zakhidnoukrainskoi rehionalnoi presy 1990-kh rokiv u protsesi vidnovlennia natsionalnoi istorychnoi pam'iaty. Obraz 4 (2017): 91-97.

Kahanov Yu. O. «Dity – maibutni budivnychi komunizmu»: ideolohichna kazuistyka shkilnoi osvity v Ukraini (1950-ti – 1991 rr.). Hrani. 2018. T. 21, № 1. S. 63–77.

Komsomolets Zaporizhzhia. - № 18 (5178), 5 travnia 1990.

Komsomolets Zaporizhzhia. - № 19 (5179), 12 travnia 1990.

Komsomolets Zaporizhzhia. - № 54 (1194), 9 travnia 1970.

Komsomolskaia pravda v Ukrainy. - № 81-82 (897/22307), 5-12 maia 2000.

Komsomolskaia pravda. - № 106 (19806), 8 maia 1990.

Komsomolskaia pravda. - № 107 (19807), 9 maia 1990.

Komsomolskaia pravda. - № 108 (19808), 10 maia 1990.

Komsomolskaia pravda. - № 109 (13788), 9 maia 1970.

Myh. - № 18 (6229), 4-10 maia 2000.

Myh. - № 19 (6230), 11-17 maia 2000.

Navstrechu yubyleiu. Prepodavanye ystoryy v shkole. 1975. № 2. S. 76–78.

Neustanno vesty voenno-patryoticheskoe vospytanye. Prepodavanye ystoryy v shkole. 1965. № 3. S. 3–8.

Panchenko S. A., Kozhukhar I. H. Problemno-tematychna transformatsiia zaporizkoi presy v umovakh «perebudovy» (1986-1989 rr.) / S. A. Panchenko, Derzhava ta rehiony. Naukovo-vyrobynychi zhurnal. 2012. №3 (11). S.73–77.

Panchenko S.A. Osoblyvosti vysvitlennia suspilno-politychnykh zrushen doby «perebudovy» u presi Zaporizhzhia: porivnialnyi aspekt. Ukrainska periodyka: istoriia i suchasnist : zbirnyk naukovykh prats. Lviv, 2013. – S. 285–291.

Polityka i pamiat. Dnipro – Zaporizhzhia – Odesa – Kharkiv. Vid 1990-kh do sohodni. Za zahalnoi redaktsiieiu H.Kasianova. Lviv: FOP Shumylovych, 2018. 240 s.

Polityka istorychnoi pam'iaty v konteksti natsionalnoi bezpeky Ukrainy : analit. dop. / [V. M. Yablonskyi, V. S. Lozovyi, O. L. Valevskyi ta in.] ; za zah. red. V. M. Yablonskoho. Kyiv : NISD, 2019. 144 s.

Pravda Ukrainy. - №107 (14572), 9 maia 1990.

Pravda Ukrainy. - №108 (8564), 9 maia 1970.

Pravda. - № 129 (18907), 9 maia 1970.

Pravda. - № 129 (26212), 9 maia 1990.

Pravda. - № 130 (26213), 10 maia 1990.

Pravda. - № 51 (28163), 9 maia 2000.

Pro narodnu osvitu : Zakon URSR № 2778-VIII ot 28 chervnia 1974 r. Vidomosti Verkhovnoi Rady URSR. 1974. № 28. St. 233.

Pyroshenko L. V. Reformuvannia zmistu zahalnoi serednoi osvity – providna tendentsiia rozvytku ukrainskoi shkoly 60–80-kh rokiv KhKh stolittia. Neperervna profesiina osvita: teoriia i praktyka. 2014. Vyp. 3/4. S. 109–113.

Sievierova O. V., Bykov O. Radianskyi istorychnyi mif u suchasnii ukrainskii istoriohrafii Aktualni problemy vitchyznianoi ta vsesvitnoi istorii. 2019. T. 2019. №. 31. S. 185-196.

Trud. - № 106 (21053), 9 maia 1990.

Trud. - № 107 (21054), 10 maia 1990.

Trud. - № 108 (15017), 9 maia 1970.

Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv vyshchykh orhaniv vlady ta upravlinnia Ukrainy (TsDAVO, m. Kyiv).

Turchenko F. H. Istorychna pam'iat i polityka pam'iaty na Zaporizhzhii (1991-2015 rr.). Ch. 1 Naukovi pratsi istorychnoho fakultetu Zaporizkoho natsionalnoho universytetu. 2015. №. 42. S. 196-208.

Turchenko F. H. Istorychna pamiat i polityka pamiaty na Zaporizhzhii (1991–2015 rr.). Ch. 2 Naukovi pratsi istorychnoho fakultetu Zaporizkoho natsionalnoho universytetu. – 2015. – №. 43. – S. 198-211.

- Turchenko F. H. Yak tvoryvsia mif pro «Kombata». Naukovo-populiarnyi narys. Zaporizhzhia: Prosvita, 2017. 80 s.
- Uchytelskaia hazeta. 1975. 25 fevralia (№ 24).
- Verzhe. - №18 (351), 4 maia 2000.
- Verzhe. - №19 (352), 11 maia 2000.
- Yndustrialnoe Zaporozhe. - № 86 (8067), 2 maia 1970.
- Yndustrialnoe Zaporozhe. - № 89 (12848), 9 maia 1990.
- Yndustrialnoe Zaporozhe. - № 89 (12848), 9 maia 1990.
- Yndustrialnoe Zaporozhe. - № 90 (12849), 10 maia 1990.
- Yndustrialnoe Zaporozhe. - № 90 (8071), 8 maia 1970.
- Yndustrialnoe Zaporozhe. - № 91 (8072), 9 maia 1970.
- Yndustrialnoe Zaporozhe. - № 92 (15092), 5 maia 2000.
- Yndustrialnoe Zaporozhe. - № 93 (15093), 11 maia 2000.
- Ystoryia SSSR. 1938–1976 hh. : ucheb. dlia 10 kl. / pod red. chl.-kor. RAN M. P. Kyma. Moskva : Prosveshchenye, 1977. 260 s.
- Yzvestyia Ukrainy. - № 83 (25675), 6 maia 2000.
- Yzvestyia. - № 109 (16419), 9 maia 1970.
- Yzvestyia. - № 129 (23032), 9 maia 1990.
- Yzvestyia. - № 130 (230332), 10 maia 1990.
- Zaporizka Pravda. - № 57 (20715), 5 travnia 2000.
- Zaporizka Pravda. - № 58 (20716), 11 travnia 2000.
- Zaporizka Pravda. - № 89 (18516), 9 travnia 1990.
- Zaporizka Pravda. - № 90 (18517), 10 travnia 1990.
- Zaporizkyi rakhunok Velykii viini. 1939-1945 / F.H. Turchenko (nauk. red.). Zaporizhzhia: Prosvita 2013. 416 s.